

év múltán is jó keresztmetszetet nyújthat a 70-es és 80-as évek olasz irodalomtudományának helyzetéről.

Varga Emőke

Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 220 p.

Pléh Csaba *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák* című, 1986-ban megjelent kötete a szerző kandidátusi disszertációján alapszik. Ami experimentális vonulatát illeti — éppúgy interdiszciplináris, mint a teoretikus, rendszeralkotó részek —, az egy 1968-ban, Pest megyében gyűjtött eredetmagyarázó monda némileg stilizált változatának a reprodukálását adta feladatként a kísérleti személyek számára.

„A mosogatás eredete” mondája 39 szekvencia-elemből konstruálódó textus (a kísérletben értékelőként közreműködő pszichológus aspektusából), a gyanútlan olvasó azonban — a kísérleti alanyok csoportja — felbontás nélkül, „normális” szövegként ismerkedhetett meg vele.

Mielőtt azonban e találkozás előkészítésének és feldolgozási szempontjainak a pontos részleteit tudunkra adná Pléh, az I. fejezetben a szövegemlékezés sémáinak és az emlékezet konstruktivitásának kérdéseit veszi szemügyre. Klasszikusnak számító dilemmákkal találkozunk: valamely szöveg mily mértékben torzul az idő függvényében: emlékezetben tartása adekvát módon jellemezhető-e a *lenyomat* metaforájával (azaz emléknyomok formájában raktározódik-e memóriánkban); megtartása — felidézése — s ennek során torzulásai — az olvasó egyéni tapasztalati élménysémái alapján bekövetkező asszimilálás vajon stb. Az alapvető, s olykor alapvetésével is irritáló opusz e körben Bartletté. Bartlett szerint szövegek felidézését a szelekciós mechanizmus, a hozzáadások és torzítások műveletei jellemzik. E három momentumból Pléh Csabát az első inspirálja igazából — pontosabban fogalmazva: őt az érdekli, mi magyarázza a szelektivitást, a szöveg jellemzőivel korrelál-e „válogatásunk”.

Úgy tűnik, hogy a pszichológiai szövegkutatások — a pedagógia igényeire figyelve, a nyelvészet, a néprajz és az irodalomtudomány *formáit* respektálva — egyre kevésbé tartják gyümölcsözőnek a generatív nyelvészet azon tételét, amely szerint a szöveg általában elszigetelt mondatnak minősíthető. Nem kerülheti el figyelmünket ama másik tény, hogy bármily explicit szintű — a mikro- és makroszerkezet meglétével egyaránt megbékéltni képes — modell sem képes kizárni az *intulciót* például akkor, amidőn valamely szöveg részeinek fontosságát mérlegelő megnyilvánulásunk és az emlékezeti szelekció közötti hasonlóságot kívánja alátámasztani.

Szövegek reprodukálását vizsgálva többen hiposztazálták azon szervezési folyamatot, amelyben az elemi kijelentéseknek megfeleltethető konceptualizáció jellegzetes, ok-okozati összefüggéseknek engedelmessé, az ismétlődő események replikatív mivoltát kiemelő *forгатókönyvként* ölt testet. Ilyen forгатókönyv-tapasztalat, s ennek nyomában forгатókönyv-elvárás az, hogy pl. egy étterembe belépve milyen eseményekre és szereplőkre számíthatunk (rendelés—fogyasztás, ruhatáros—pincér stb.). Feltételezhető egy, a forгатókönyvnél is absztraktabb panel, a *terv* — ez a cselekvéseink céljai közötti viszonyokat, továbbá a célok és a cselekvé-

sek közötti relációkat tartalmazza, reprezentálja. Azon szövegek, melyek forgatókönyv és terv szabályozottságával bírnak, *történetek* — pontos leképezésük lépéseivel azért is kívánatos lenne tisztában lennünk, mert a mesterséges intelligenciájú szerkezetek komplex és eredményes programozását megkönnyítheti egy ökonomikus, az irreleváns, torzító mozzanatokat kiszűrni képes modellálás.

Talán azt érdemes még kiemelni: László szerint a forgatókönyv célhierarchiájában magasabb szinten helyet kapó információkra jobban emlékezünk, mint az alacsonyabb szinten elhelyezkedőkre (mondhatjuk: az előbbiek közelítik meg inkább a terv általánosságát).

A történethez mint speciális szöveghez visszatérve: előbb csak a nyelvészeti — folklorisztikai — irodalomtudományi strukturalizmus kedvelt elemzési metódusa volt Propp korszakalkotó jelentőséggel bíró munkájának az alapul választása, később azonban — a hetvenes évek közepétől — hála az amerikai kognitív pszichológia „modelléhségének” és a pszicholinguisztika által vállalt közvetítő szerepnek, a strukturalista mentalitás bizonyos elemei beáramolhattak a lélektanba is. Lélektani relevanciával is bír innentől kezdve pl. Propp azon tipologizálása, mely szerint az európai varázsmesék szerkezete korlátozott számú funkcióra, eseményre vezethető vissza: egy ilyen tipikus redukciós séma az eltávozás — károkozás — küzdelem — megérkezés sorozat.

E fejezet elegáns lezárásaként Pléh az alábbi kérdést exponálja: „vajon Don Quijote-ként ráhúzzuk-e sémáinkat a világra, vagy földhözragadt Sancho Panza-ként értelmezzük-e a dolgokat?” Úgy értsük e kérdést, hogy a *sémák* vagy a *szemlélet* dominál-e inkább szövegértésünkben. Az előbbi esetben (Cervantes világához fordulva ismét) Dulcinea kezdetől fogva szépséges hercegnőnek tűnik fel, utóbbi esetben viszont a valóságos Dulcinea hétköznapi sziluettje fokozatosan olvad át a vágyott hercegnő artisztikus képébe. Itt tulajdonképpen kétféle építkezési mód valamelyikének a preferenciája az, ami a különbözőést markánsná teszi — a „felülről lefelé” konstruálással szemben ugyanis nem kevésbé alátámasztható az „alulról felfelé” építkezés magyarázatvilága. Pléh *kompromisszumot* ajánl. Az *epizód* fogalmát a történet azon elemeként definiálja, amely „felülről lefelé” makroszerkezeti egység, lezárását azonban „alulról felfelé” módon leli az olvasó.

Az emlékezés során — újabb interpretációk szerint — mintha a *konstruktív* mozzanat lényegesebbnek tűnne a *rekonstruktív*nál. Azaz az inger helyett inkább az értelmezett inger célszerű kiindulópontnak tekintenünk.

A vázolt s Pléh által igen fegyelmezetten áttekintett fogalmi alap után, a II. fejezetben kerül sor a vizsgálati hipotézisek és módszerek ismertetésére. A szerző experimentumait öt kérdésre választ keresve tervezte meg. Kérdései a következők:

1. Különböző emlékezeti feladatoknál milyen mértékben bukkanhatunk sematizációra utaló jegyekre?

2. Értelmességüket tekintve egyforma feladatok között vannak-e különbségek?

3. Történetek szelektív felidézésének és kivonatolásának a processzusára melyik elméleti modell nyújtja a legrespektálhatóbb predikciót?

4. A történet-felidezés epizódszerű vagy vázlat jellegű-e inkább?

5. Milyen egyéni eltérések mutatkoznak a felidezésben és a sematizálásban?

Kérdéseit mindazonáltal úgy exponálja, hogy nem rejtja előlünk kiinduló hipotéziseit sem.

a) Szerinte mind a megjegyzett anyag mennyisége, mind a hozzáadás mint konstrukció feladatfüggő. Éppúgy nem automatikusan lezajló folyamat ez sem, mint a történet elemeinek a „bekódolása”.

b) Elhatárolás helyett kölcsönös kiegészítésre törekvés kell hogy motiválja a *szövegmélekezési és szöveg reprodukciós modellek* összedolgozását, a szerkezeti és tartalmi szempontok — egymást nem kizáró — figyelembevételét.

c) A szöveg — a történet — felidézése „értelmes” helyzetben epizódyszerű, míg ha a delikvens feladata a vázlatkészítés vagy/és a szándékos emlékezetbe idézés (mondhatjuk: kissé mesterkélte, artefaktuális módon), akkor a makroszerkezet reprezentatív elemeinek a szervező ereje lesz meghatározó.

Ami a Pléh Csabáék által elvégzett kísérletsorozatot illeti: a már említett eredetmagyarázó mondat olvastatták el (5 percnyi időt biztosítva) 1979-ben pszichológiai felvételi vizsgára behívott diákokkal, akiknek a szöveget kétszer kellett reprodukálniuk. Az első alkalommal az olvasást követő 30 perc elmúltával — e fél órában az alkalmasság eldöntésében szerepet játszó intelligencia-teszt kitöltésével voltak elfoglalva — váratlanul kérték tőlük „A mosogatás eredete” című történet reprodukálását. A második felidéztetésre 11 hét eltelte után került sor. Mindkét esetben 10-10 perc állt rendelkezésére a 18—30 év közötti férfiaknak/nőknek, akikből véletlenszerű módon három csoportot képeztek a vizsgálatok irányítói.

Az első csoport *szándékos* emlékezeti feladatot kapott, őket az *olvasás* csoportba kategorizálták Pléhék. Instrukciójuk az volt ugyanis, hogy olvassák el a következő történetet, s később válaszoljanak a történet tartalmára vonatkozó kérdésekre. A második és harmadik csoport *önkéntelen* emlékezési folyamatra készítettet: az előbbi (*skálázás*) csoport arra, hogy a történetet ellentétes jelentésű melléknévpárok valamelyikéhez közelítse—szituálja. Az utóbbi (*mottó*) csoport tagjai egy-két mondatban kellett hogy összefoglalják a rövid történet azon tanulságait, melyek általános emberi mondanivalóval bírnak.

A 121 kísérleti alany első felidézését az a felszólítás váltotta ki, amely szerint saját szavait is felhasználva, nem ragaszkodva tehát mereven az eredeti frazeológiához, minél részletesebben írja le mindazt, amire emlékezik. A második felidézésre hasonlóan instruálták őket, ezen alkalommal is hangsúlyozva azt: lehetőleg minden részletet próbáljanak meg visszaadni, akár saját szavaikkal is.

A jegyzőkönyvek feldolgozása során a delikvensok által leírt *szavak és mondatok számára* figyeltek főként, a mennyiségi mutatók mellett persze a tartalmi kódolásra is kíváncsian — minden egyes reprodukált elem esetében eldöntötték, azonos vagy legalábbis tartalmilag egyenértékű-e a felidézett információ a szöveg megfelelő részében felbukkanóval, van-e *hozzáadás és egyedítés* az eredetihez képest, s megjelennek-e az adekvát helyeken az *idézetek*. Regisztrálták a *kiterjesztések* számát is. Ezen utóbbi négy mutató a helyesen felidézett egységek indexszámával együtt adta a produkció értékét.

A történet szerkezet és az emlékezési sémák relációit egy más típusú kísérletben is konstataálta Pléh. Kísérleti alanyként itt 100 elsőéves bölcsész- és természettudományi karra járó hallgató szerepelt, akikből két csoportot képeztek.

I. A 39 részmozzanatra bontott, s így prezentált történetből a lényegyet kellett *kiemelni* (ez 20 mozzanat volt a kísérletvezetők szerint) a *bennhagyós* címkével ellátott alanyoknak.

II. Ugyanezen textusból a lényegtelen, elhagyásra ítéltető mozzanatokot kellett megnevezniük a *kihagyósoknak* (ez értelemszerűen 19 mozzanat volt az előzetes ítézők *judiciuma* szerint).

Tulajdonképpen rezümét készítették tehát Pléh Csabáék — más-más szempontot *piedesztálra* állítva —, hangsúlyozva, hogy a kiemelés-elhagyás nem csökkentheti a történet értelmességét.

E kísérlet második epizódjában mindkét csoport tagjainak fel kellett idézniük az *eredeti* — tehát sem kiemeléssel, sem kihagyással nem redukált — történetet. A felidézési jegyzőkönyvek azt tanúsították, mely mozzanatok szerepelnek helyesen a leírásban. Azt is méltatták azonban a kísérletvezetők: mely mozzanatok közösek a rezümében és a felidezésben, s melyik tartalmaz többletet, illetve melyik hiányos a másikhoz képest.

A III. fejezettől a VIII. fejezettel bezárólag tulajdonképpen az első két — általunk igen szűkszavúan kivonatolt — rész konfrontáltatására kerül sor: az elméleti alapvetések megerősítését—elvetését—korrigálását javasolja Pléh Csaba, továbbá saját, előzetes hipotéziseivel is szembeállítja a kapott eredményeket.

Mindeközben fontos, korábban nem exponált tanulságokra is fény derül természetesen. Kiemelést nyer többek között az a tény, hogy az elolvasott eredetmagyarázó monda első része kevésbé tűnik képszerűnek a kísérleti alanyok beszámolóí alapján, s ez is indokolhatja azt: általában többet adtak vissza a megoldást tartalmazó s egyben képszerűbb második részből. A szexuális tartalom aránylag szintelen reprodukálása valószínűleg annak tulajdonítható, hogy e tartalmat egy szerkezetileg lényegtelen elemsorozat hordozza stb.

Azt, hogy a valóban gazdag részletek ne akadályozzák meg elméletileg is releváns konklúziók megfogalmazását, Pléh Csaba egy külön rész által garantálja. A kötet IX. fejezete az összefoglalás címet viseli, s aforisztikusan, áttekinthető egyszerűséggel summázza a szerző erőfeszítéseinek, megállapításainak a lényegét.

Szubjektív — az anyag nagysága miatt, úgy gondolom, szükségszerűen elfogult és leegyszerűsítő — módon a tanulságok sorából azt kívánjuk poentírozni:

- a szándékos emlékezés helyzetében több „lényegtelen elemre” emlékezünk (rövid idő után);

- introvertált személyek történetből kivont reprezentációi aránylag kevésbé specifikusak;

- a különböző kísérleti helyzetek ellenére az egyes szövegrészek súlya azonosnak tekinthető;

- a felidezés jellegét, szerveződését komolyan befolyásolta az emlékezeti helyzet: az önkéntelenül emlékezők inkább epizódyszerű, a szándékosan e feladatra koncentrálók inkább vázaltszerű írásbeli beszámolót nyújtottak.

Bízom benne, ismertetésünkben világosan kitetszett, a bizonyosság teljessége kedvéért azonban talán nem árt nyílttá tenni, a kötet „fülszövegének” ama kijelentése, mely szerint e munka tanulmányozása elsősorban pszichológusok, nyelvészek és irodalomárok számára *ajánlott*: korrekt és megszívlelésre érdemes javaslat.

Balogh Tibor

Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 138 p.

1. A speciális fordításelmélet konkrét nyelvhasználati rétegek, műfajok és nyelvpárok fordítási törvényszerűségeit vizsgálja. Ezek a művek rendszerint kontrasztív alapon épülnek fel, a két nyelv *rendszerében* található lexikai, grammatikai és stilisztikai különbségek, „ütközések” köré csoportosítják fejezeteiket, így sok-